

A magyar heraldika sajátosságai, és annak okai



(A Keszői család címere balra néző címerképpel, balra döntött pajzzsal, a heraldikus színhasználattal. Saját gyűjtés.)

Készítette: Nagy Tamás

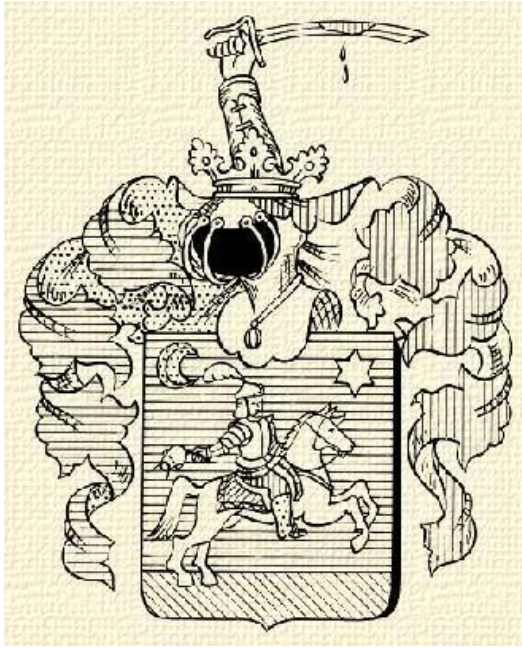
Dolgozatom célja, hogy elemezzem a magyar heraldika sajátosságait, nyugati példaképektől való eltéréseit, szabálytalanságait, valamint rámutassak azok valós, vagy csak gyanított okaira. Írásomban XVI., XVII. századi, tehát már a hanyatló heraldika korszakából származó címereket is említek, hiszen ezeken még szebben látszanak a jellegzetességek.

A magyar heraldika

Már az *élő heraldika* korában (körülbelül a XII. századtól a XV. század végéig terjedő időszak) gondot okozhattak a magyar területről származó címerek a heroldoknak, ha szabatos leírást szerettek volna adni róluk. A *hanyatló heraldika* korában pedig még jobban elszaporodtak nálunk a nyugaton *antiheraldikusnak*, szabálytalannak tartott címerek. Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy nálunk előbb jelentek meg a hanyatló heraldika jellemvonásai.

Hogy miért alakulhatott ez így? Úgy vélem – és kutatásaim során arra jutottam, nem vagyok ezzel egyedül – hogy az alapvető ok egyrészt a magyar nép történelmében, másrészt a magyar ember világszemléletében gyökeredzik. Hogy mit értek ezen? Míg „nyugaton” a heraldika megszületett, kialakult (Idézőjelben, mivel inkább a Szentföldet tartom a szülőhazájának.), addig mi már „készen” vettük át a nyugati, zömében német lovagoktól. És ekkor egyrészt a nyugati szimbólumrendszer találkozott a keleti ornamentikával, másrészt egy merev, szabályokhoz kötött, stilizált ábrákat használó rendszert próbált ráerőltetni a magyar emberekre, akik jobban szerették az egyedibb, a cifra, részletes, „csillogó” dolgokat. Maga a címeradományozás is később terjedt el szélesebb körben, így már nem a korai, egyszerűbb címereket vették alapul az újabbak tervezésénél. És egyben öngerjesztő folyamat is lehetett, hiszen ha helytelen címerek példái lebegnek az új címer tervezője előtt, nagyobb az esélye, hogy szintén egy heraldikailag kifogásolható alkotást kapunk.

Ennek eredményeként jöhettek létre ezek a különös címerek, miknek láttán egy francia vagy angol lovag talán gúnyosan mosolygott a sisakja alatt, hiszen náluk a heraldika szabályainak ellentmondó *aheraldikus* címerek viselőit lenézték. Ellenben a magyar heroldok nem akadtak fenn olyan „apróságokon”, mint hogy színre színt festettek, hogy a címerábra érinti a pajzs szélét, hogy a címerkép



A Machay család címere

nem a heraldikában bevett alak, hanem egy *természetes* forma, hogy a címer nem stilizált, hanem inkább olyan részletes, mint egy miniatúra stb. Tehát ők még nem tekintettek szabálytalannak egy címert, csak mert vét a heraldika szabályai ellen. (Amik itt inkább csak „útmutatók” voltak). Ezt csak akkor tették, ha a címer a *jó ízlést* is sértette. Így aztán a későbbi magyar címerek szabatos heraldikai leírása szinte lehetetlen, inkább csak a szabályos dolgoktól való eltéréseket tudjuk felsorolni.

De vegyük sorra, mik is voltak a már említett sajátosságok.

Mázak

A heraldika talán legfontosabb szabálya, hogy színre szín, fémre fém nem kerülhet. Ennek ellenére a magyar címerek szinte tobzódnak a színre felvitt színekben. (A fémre rakott fém viszont nálunk is ritka.)

Eme szabálytalanságnak az oka nem egyszerűen a korabeli címeralkotók nemtörődömsége, hanyagsága, hanem több dologra vezethető vissza.

Prémek mellőzése. Ki tudja milyen okból, de nálunk ezeket nem használták. Míg a brit és a francia heraldikában gyakran használnak hermelint, evetet és mált, addig nálunk ezek csak elvétve fordulnak elő. És mivel a prémek sem fémnek, sem színnek nem számítanak, kitűnő lehetőséget nyújtanak a szín-fém szabály kijátszására. Viszont a használatuk nélkül erről a lehetőségről le kellett mondani.

Bár a magyar címerekben gyakori a vörös máz – harcias, „vitéz” szín –, de a legjellemzőbb mégis a kék borítás. Ez kapcsolatban van a hazai heraldika események megörökítésére való törekvésével (erre a dolgozatomban még visszatérek), mikor is a kék színű háttér az eget szimbolizálja, viszont ez inkább később alakult így, eredetileg a pajzsok ércszínét szimbolizálták vele.¹ A XVI.

¹ Magyar Anna: „I. Rákóczi Ferenc címeradományai” című tanulmánya alapján.

századtól viszont már rendszeresen zöld talajt (pajzstalp, domb, hármashalom) helyeztek a címer aljára, tehát itt tudatosan az ég színét jelképezte a kék máz. A kék szín gyakori használata is egyfajta öngerjesztő folyamat lehetett: ha előkerült egy címer, aminek feledésbe merült az eredeti színe – megkopott, egyszínű tintával rajzolták, hiányzott a címerleírásból stb. – akkor a korabeli címereket ismerő személy gondolhatott arra, hogy „a késsel nagyon nyúlhatok nagyon mellé”, és talán egy eredetileg más alapmázat nyilvánított kéknek. Míg végül már a kék volt a „tipikus magyar címer” színe.



A zöld szintén a magyar címerek leíró jellege miatt lett gyakori, nem véletlen, hogy főként a címerek alsó harmadára került:

ez jelképezte a címert bemutató jelenet talaját. Ezt már csak azért is gyakran használták, mert a magyar heraldikában nem nagyon kedvelték a „lebegő” címerképeket. (És ez megint csak gyökeresen ellent mond a nyugati heraldikának.) Ezért a lovas vitéz, a darumadár stb. nem egyszerűen el van helyezve a címer közepén, de a talpa a zöld („füves”) talajon nyugszik.

A vörös szín is gyakorinak tekinthető, egyrészt alapként, másrészt a XVII. századi címerekben feltűnő katonák (vagy csak a katonát jelző, fegyvert tartó kar) ruházatában.

A bíbort nagyon ritkán használja a magyar heraldika, ennek okára nem találtam egyértelmű magyarázatot. Viszont két észrevételem van ezzel a színnel kapcsolatban: Egyrészt ez máshol sem tartozott a gyakori színek közé (leginkább főpapság és főnemesség színe volt), másrészt néha még az eredetileg bíbor máz helyett is vöröset használtak, így ha nincs szöveges címerleírás, nehéz eldönteni, hogy melyik színről is van szó.

Eredetileg talán helyes szín-fém viszonyok is változtak az idők folyamán. Míg nyugaton szinte elképzelhetetlen volt, hogy egy megkapott címeren idővel önkényesen változtassanak, addig ez nálunk nem egyszer előfordult, pl. az Alsániak címerében szereplő rózsza eredetileg három, heraldikai rózsza volt, de később egy töről nyíló, száras virággá változott. (Talán mert a tulajdonos számára logikusabb, esztétikusabb volt egy „rendesen” megrajzolt virág, mint három semmiben lebegő stilizált rózsafej.) És mikor ilyen változások vannak, bizony a címerábra színe is változhat, hiszen pl. egy heraldikai liliumnak az alakja szabott, a színe nem, viszont ha „átrajzolják” a magyar szemnek kedvesebb természetes formára, ott bizony fehér lesz belőle.

Mivel a magyar címerek festésekor nagyon gyakran a naturalisztikus ábrázolásmódra törekedtek, egyrészt előkerültek a heraldikában egyébként nem használt színek, árnyalatok (és pl. az oroszán is gyakran természetes színű, a bevett arany vagy vörös helyett), másrészt így a fém-szín szabályt sem lehetett betartani.

Balra néző címerképek

Mikor az első címerek létrejöttek, azokat még szinte csak a bal karjukra csatolt pajzsra festve viselték a lovagok. Így aztán kialakult az a szokás, hogy a címerkép – ember, állat, mitológiai lény – jobbra (heraldikailag jobbra), az ellenség felé néz, mintegy fenyegetve azt. És mivel ilyen tartásban a lovag pajzsa kissé előre dől, így gyakran festik le a címert jobbra döntött állapotban.

A magyar heraldikában viszont szép számmal akadnak balra néző címerképek. Ennek oka abban rejlik, hogy a magyar *armalis*okon, adományleveleken általában a bal felső sarokba festették a címert. És mivel ezek a levelek többnyire az adományozó nevével kezdődtek, tiszteletlenség lett volna, ha a címerkép „háta fordít” a nagyúr nevének, ezért a címerképek az oklevélen jobbra, tehát heraldikailag balra néztek. Ez okból kifolyólag van az, hogy nálunk gyakran balra döntött címerpajzsokat festenek.

Leíró jelleg

A magyar címeralkotók gyakran az életszerűsége, a naturalisztikus ábrázolásra, vagy akár egy-egy esemény megörökítésére törekedtek. Ezért a más királyságokban bevett stilizált heraldikai formák, egyszerűsített ábrázolásmód

helyett az egyedit, vagy akár a mozgalmasságot igyekeztek megragadni. Így keletkeztek a vadászjelenetet bemutató, hőstettet ábrázoló stb. címerek.

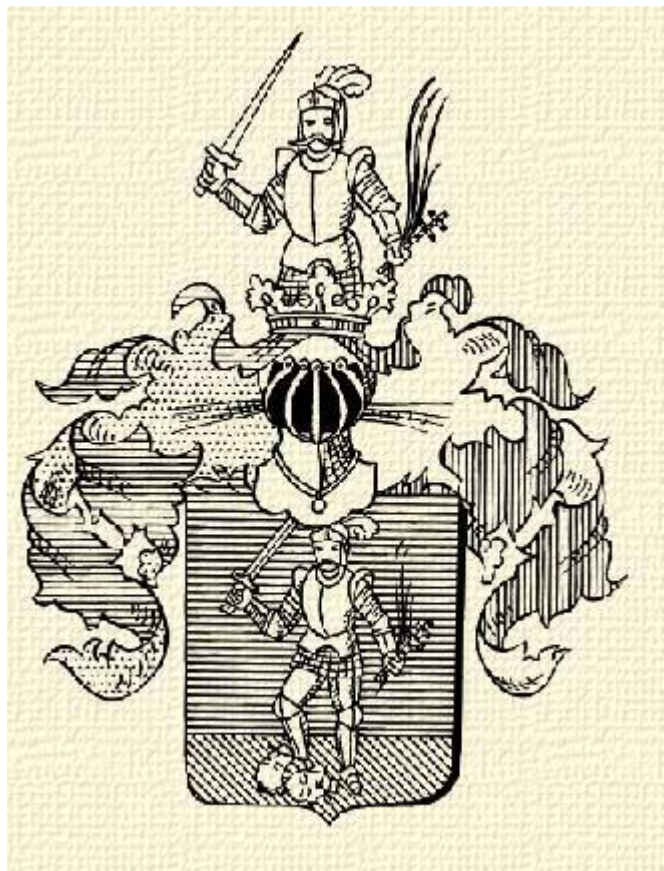
Ezeken gyakran láthatunk egy embert: a „főszereplő” valószínűleg az adományozottat ábrázolja egy hőstett végrehajtása közben.

Ennek az ábrázolásmódnak köszönhető, hogy nagyon sok állatot természetes módon ábrázolnak a heraldikai forma helyett, pl. a leopárdot pettyes nagymacskaként rajzolták, pedig a bevett heraldikai szokás szerint a leopárd nem más, mint egy olyan oroszlán, aminek a pofáját szemből látjuk.

És hogy mennyire részletes címerek keletkeztek ezen a módon? Íme, egy címerleírás:

"Koncz de Nagykend János, kancelláriai szolgálataiért kapta a következő címert: a jobb oldal sárga, a bal kék színű. A sárga mezőben egy ifjú, iskolai köpenybe öltözve, nyitott könyvet olvas szorgalmasan, s mintha át akarna menni a másik pajzsmezőre, az iskolai köpenyt levéve. A másik mezőben egy asztal látható különböző iratokkal, az asztalnál ül valaki és szorgalmasan ír. Az író személyhez egy gólyatollakkal megjelenő galamb cédulát hoz a csőrében. A cédulán arany betűkkel ez áll: <Virtus tua te nobilitat>" (Erényed nemesít meg).² (Ez a címer arra utalhatott, hogy a címerkapó, felnőve befejezte tanulmányait, és tudós pályára lép.)

Ezek a túlbonyolított, részletezett címerek talán bántják a heraldikában jártas ember szemét, viszont fontos viselettörténeti adatokkal szolgálnak az adott



Szabó János címere 1685-ből. Érdeemes megfigyelni, hogy a vitéz miként pózol a levágott fejjel.

² Magyar Anna: „I. Rákóczi Ferenc címeradományai”

korra jellemző ruhatípusok, színek, divatos kiegészítők (vállra vetett párdubőr stb.) viseléséről.

Tagolások, mesteralakok

Címereinkben viszonylag kevés a hasított, vágott, negyedelt stb. címer (természetesen a címeregyesítéssel keletkezett címereket leszámítva). Egy kivétel létezik: A magyar heraldika jellegzetes mesteralakja a pajzstalp. Ez megint csak a leíró, „tájkép” jellegből adódik, hiszen a természeti környezetet szimbolizálja: Mi sem lehet jobb talaj pl. egy lovas katona alá, mint a zöld mezőt jelképező pajzstalp! (Vagy ha a „történethez” az illik, akkor egy hullámos osztóvonallal határolt kék pajzstalppal jelzett víz.) Gyakori a zöld hármashalom is, amit, bár érinti a pajzs szélét, sorolhatunk a mesteralakok helyett a címerképek közé is.

Címerképek

A fentiekből adódóan természetesen itt is jelentős eltéréseket találhatunk a bevett heraldikai motívumokhoz képest, hiszen nem lehet egy ábra egyszerre részletes és stilizált. Az emberek rajzolásában annyira belementek a részletekbe, hogy találhatunk olyan címerleírást, ahol kiemelik, hogy a vadászjelenetben szereplő figura egyik szeme csukva van, úgy céloz, vagy egy másikban, hogy a sziklára felmászni igyekvő ember az erőlködéstől láthatóan megizzadt.

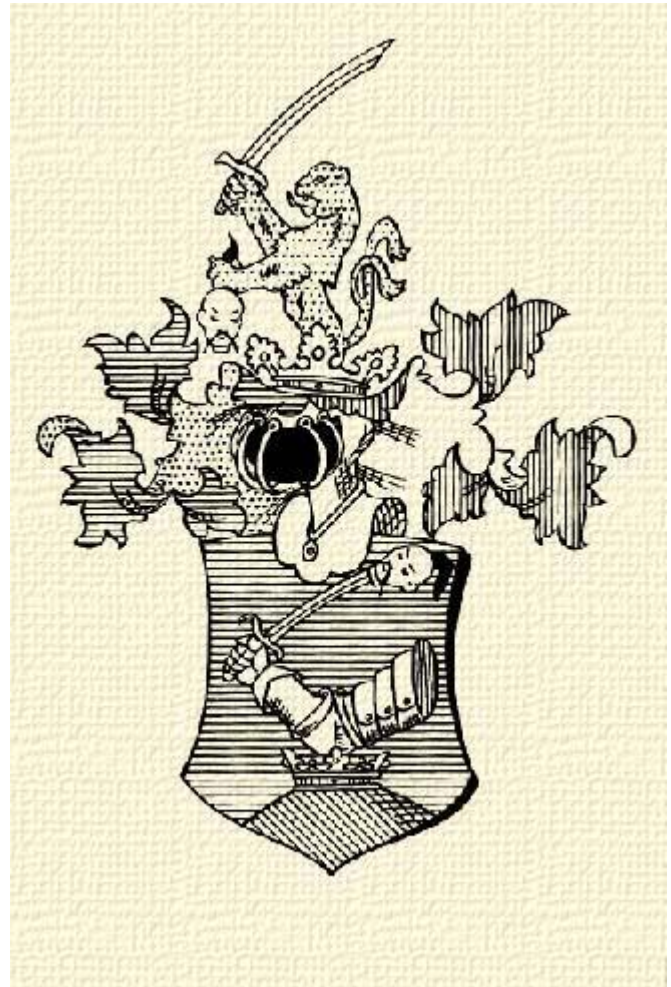
Az állatábrázolások közül a leggyakoribb az oroszlán, mint az erő, a bátorság, és a hősiesség jelképe, de ennek hangsúlyozására néha még kardot is adtak a mancsába. (Itt is van egy kis eltérés, ugyanis nyugaton volt még egyfajta uralkodó, parancsoló jelentése is az oroszlánnak, tehát megválogatták, hogy kinek a címerébe kerülhet.) De pl. meglepően kevés kutyaábrázolást láthatunk, ha pl. a német címereket vesszük viszonyítási alapnak. Barba Rafael Péter ezt írja: *„Míg a Lajtán-túli társadalmak alapja a rendkívül szigorú hierarchián, s az ehhez szükséges szervilitáson nyugszik, elismerve természetesen e fontos erényt, a magyarságnál e kereteket történelmünk során mindvégig feszegeti az ősiségen is alapuló szabadságvágy, a honfoglalók leszármazottjainak a valós hatalmi viszonyokkal is dacoló egyenlőség igénye .,“*³ Bennem felmerült egy

³ Barba Rafael Péter: „Kutyaábrázolás a magyar heraldikában”

másik gondolat: A magyar nyelvben a kutyához egyfajta pejoratív értelmezés is társul: „hitvány eb”, „kutyába sem veszi”, „kutyának való” (étel) stb. Vagy vegyük például azt, hogy „A zoomorf metaforák eb- (vagy kutya-) előtagja a jelölt növény használhatatlanságának, élvezhetetlenségének, csúnyaságának vagy éppen mérgező voltának, egyéb rossz tulajdonságának a kifejezője.”⁴ És ugyan miért akarna valaki a címerébe egy olyan állatot, amihez negatív gondolatok (is) társulnak?

Mitológiai lények ritkábban tűnnek fel, mint valós állatok. Közülük leggyakoribb a griff, míg a sárkány például kifejezetten ritka. Ennek oka talán a magyar nép eredetére vezethető vissza: már a honfoglalás kori övvereteken, tarsolylemezeken is szerepelt a griff, míg a sárkány inkább a nyugati vagy északi mitológiából ismert lény. (A népmeséink többfejű sárkánya heraldikailag inkább hydra lenne.)

A fő címermotívum viszont az ember. Nagyon sok címert katonáemberek részére adományoztak, így ezeken a címereken jó eséllyel ott található egy fegyvert fogó lovas vagy gyalogos katona. (Gyakran maga a címer tulajdonosa, hősies pózban, pl. kardot emel, minek a hegyére levágott török fejet szúrt.) Eleinte még páncélban, később inkább a korszakra jellemző ruházatban ábrázolják az embert.



Szabó, másképp Horváth család címere, levágott, páncélos karral, dombon nyugvó koronára támasztva, a kard hegyén törökfővel.

Jellemző motívumunk még a levágott vagy letépett kar: Ezek többnyire a teljes alakos emberábrázolást helyettesítik, mert a fegyverforgató kart tartották a

⁴ Rácz János: „Kutya van a kertben”

katonaember legfontosabb, legjellegzetesebb testrészének, és egyben az erő és a hadi vitézség jelképének is. Ezért nem véletlen hogy ez a kar általában valami fegyvert tart. Leggyakrabban vörös színű ruhaujj borítja.

A levágott karhoz tartozik két címerkép, a korona és a felhő. Mivel elődeink nem szerették a lebegő címeralakot, egy levágott kéz viszont nem tud „állni” a zöld mezőn, jellegzetes vonás, hogy egy koronát tettek a kar könyöke alá, mintegy megtámasztva azt. (A korona pedig ilyenkor a zöld pajzstalpon, dombon vagy hármashalmon nyugodott.) Ez esetben a korona nem hatalmi jelvény, hanem egyszerű „tartó és díszítő elemmé” silányul. (Bár népszerű volt a koronából *előtűnő* címerkép is, tehát a koronát másként is használták.) A lebegés kiküszöbölésének másik, ritkább módja volt az, mikor a kar egy felhőből nyúlt ki, és ez a felhő általában érintette a pajzs szélét. (A címerképnek a pajzs szélével való érintkezése pedig egy újabb antiheraldikus vonás.)

A napot, a holdat és a csillagot szintén gyakran látjuk a címereinken. Ezt egyrészt azzal magyarázzák, hogy a hold és a csillag Szűz Máriát, a magyarok nagyasszonyát jelképezi, másrészt hogy mindhárom égitest a teremtés és az élet szimbóluma. Bennem viszont felmerült egy újabb gondolat: Szerették a tarka, csillogó, bonyolult címereket. És ott volt az a hívogató, kék felület, ami később már az eget jelképezte. Annyira adta magát, hogy odategyenek egy vagy két égitestet, mert „az ott úgy jól néz ki”, és mert így a csillogó ezüst és az arany is felkerül a címerre. Ez magyarázat arra is, hogy a hold és a csillag miért gyakoribb, mint a nap: Napból csak egy van, szóval vagy aszimmetrikus lesz a címer, mert csak egyik oldalára kerül a nap, vagy pedig a fő címerkép fölé, azzal viszont egy sorba kerülnek a motívumok. Holdat és csillagot viszont lehet együtt ábrázolni, így a fő címerábra mindkét oldalára jut egy-egy égitest.

A törökkel háborúzó időkben a levágott török fej is megjelent mint mellék-címerkép, többnyire fegyverek hegyén, vagy a „hős” kezében, és ez a motívum egy ideig a végvári harcokat követően is megmaradt.

Összegzés

Mint látható, a magyar címertan sokban eltér az általánosan elfogadott heraldika szabályaitól, szokásaitól, azok mércéjével mérve a hazai címerek között töméntelen sok az aheraldikus. Hogy ez hiba-e, azt nem az én feladatom megítélni. Tény, hogy megnehezíti a magyar címerekkel foglalkozó modern

„heroldok” dolgát, talán zavaró is lehet a szabályokhoz nagyon ragaszkodó szemléletű emberek számára. Cserébe viszont jelentős forrásértéke van, és egyfajta kuriózumnak is számít.

Bízom benne, hogy sikerült minél több jellegzetességet bemutatnom, és kedvet csinálni az ódon armálisok tanulmányozásához.

Irodalomjegyzék:

Magyar Anna: I. Rákóczi Ferenc címeradományai

Deme Katalin: Bethlen Gábor címeradományai

Gyulai Éva: Bocskai-armálisok az erdélyi királyi könyvekben

Barba Rafael Péter: Kutyaábrázolás a magyar heraldikában

Rácz János: Kutya van a kertben

Dr. Kőfalvi Tamás: Heraldika

Wikipedia heraldikával kapcsolatos szócikkei

A dolgozatban használt képek a kezdőlap kivételével a Wikipedia címerhatározójából származnak.